

GÁL KELEMEN — AZ IGAZGATÓ

Született Szentgericén, 1869. december 27-én, meghalt Tatabányán 1945. február 10-én. Pedagógiai, filozófiai és történeti szakíró. Iskoláit Székelykeresztúron és Kolozsvárt végezte az unitárius kollégiumban; 1887-ben beiratkozott a kolozsvári egyetemre, ahol 1892-ben német nyelvészeti és filozófiai oklevelet szerzett, 1895-ben pedig filozófiai doktórátust tett. 1891-től óraadó, 1893-tól rendes tanára a kolozsvári unitárius főgimnáziumnak, 1900-tól igazgatója 1925-ben történt lemondásáig. Mint tanár 1931-ben vonult nyugalomba. Felesége Fekete Ilona, Kuncz Aladár sógornője. Tíz gyermekük volt. Nagybátyja Jakab Elek történétíró, akiről könyvet írt. Széleskörű pedagógusi és szakirodalmi munkásságot fejtett ki, szerkesztette a Magyar Kisebbség tanügyi rovatát és szerkesztője volt a Keresztény Magvetőnek 1910—1918-ig, azután is állandó munkatársa. Tanári és igazgatói működése mellett tanulmányok egész sorát jelentette meg Brassai Sámuelről (*Brassai mint philosophus*. Kolozsvár, 1899; *Brassai Sámuel*. Kolozsvár, 1926; *Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen*. Kolozsvár, 1927.). *Újabb irányzatok a pedagógiában* című tanulmánya Kolozsvárt és Sárospatakon jelent meg 1912-ben. Nyugalomba vonulása után írta három legjelentősebb és legterjedelmesebb munkáját: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568—1900)*, I—II. köt. Kolozsvár, 1935; *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora*. Kolozsvár, 1936; *Jakab Elek élet- és jellemrajza*. Kolozsvár, 1938; Filozófiai műveltségét a német idealizmus bölcséletéből merítette. Közéleti tércen is jelentős szerepet töltött be és szaktekintély volt nevelési kérdésekben.

*
*   *
*

Ennyit tartalmaz a készülő *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első igazgatómról, aki számomra azóta is az igazgató maradt, vagyis Gál Kelemenről. Akiket azonban foglalkozásuk és tanulmányaik ahhoz az épülethez kötnek, amelynek első gazdája ő volt, azok jó, ha közelebbről is megismerik. A lexikon címszaván kívül megpróbáltam kedvelt igazgatóm alakját regényesen is megrajzolni. *A bércre esett fa* utószavában ez olvasható: „Gál Kelemen is belefoglaltam a regénybe. Ami Molnos Dávidban jó, az reá emlékeztet.“ Molnos Dávid is iskolaigazgató volt 1812 és 1832 között, de még a régi épületben. Akkor folytatta ott középiskolai tanulmányait Bölöni Farkas Sándor. Ha azonban a lexikon címszava túlságosan száraz és adatszerű, akkor viszont a más személybe átültetett tulajdonságok csak áttétesen tükrözik a prototípus jellemét. Maradt még mondanivalóm róla.

Először is az, hogy milyen volt külsőleg? Zömök. Ezen nemcsak alacsony, hanem izmos, vállban és derékban jól megtermett, tömzsi ember értendő. Ilyennek jellemzi Orbán Balázs a marosszéki székelyeket, a Szentgericéről írva még hozzát teszi, hogy népe kiválóan becsületes és

józan életű. A szentgericei születésű igazgató is erős testalkatával ellenében csendes és halkszavú ember volt, kimért léptekkel járt a folyósón, kabátját télen csak panyókára vetve. Mindig sötét ruhát, kemény gallért viselt, kopaszodó fejről nyáron sem maradt el a kalap. Megmégállt és benézett az osztályokba; amerre járt, egyszerre csend lett körülötte. Látogatásai olyan rendszeres időközökben zajlottak le a legfelső emeleten elhelyezett internátusban és az alagsori konviktusban, hogy utána lehetett volna igazítani — mint Kantról mondták Königsbergben — a toronyórát.

Akkor a húszas évek kezdetén, még mindennap volt latin óra, s a görög és a görög-pótló között is választania kellett a diákságnak. A mitológiával vetített képes előadásokon ismerkedtünk meg az amfiteátrumszerű, már akkor recsegő padozatú díszteremben. Akkor rögződött meg bennem a mennyboltot vállain tartó Atlasz szoborképe. Később úgy gondoltam gyermeki fantáziámmal, hogy minden földi intézménynek van egy Atlasza az ideák világában, a mi iskolánk pedig Gál Kelemen széles vállain nyugszik. Mert negyedszázad leforgása alatt, amíg igazgató volt — nála azóta sem volt senki tovább — teljesen azonosult a kollégiummal, viselte annak minden gondját-baját háborúban és békében. Igazgatóságának utolsó éveiben voltam diákja, s amikor 1925-ben lemondott, az úgy hatott, mintha egy időre bezárták volna az iskolát.

Igazgatói pályafutásának első évében — az egybeesett a huszadik század első évével, — kezdte meg működését mai otthonában a kollégium, s amint később fő művében, a kollégium történetében olvasható: „e sorok írója a negyedik kollégium építésénél, belső rendje, szervei létesítésénél és általában a kollégium működésének megindításánál, vezetésénél és irányításánál állásánál fogva *tényező* volt.“ A következő évben ő fogadta Jókait, amikor a Mátyás-szobor leleplezése után ellátogatott ide, és a díszteremben rendezett ülésen fel is szólalt. S igazgatósága utolsó évében bocsátotta érettségire azt az osztályt, amelynek Szabédi László első eminense volt. Erről a negyedszázadról azonban, amelynek cezúrája az első világháború, sohasem volt hajlandó írni. „Valami belső erkölcsi összeférhetlenséget érzek — úgymond — e feladattal szemben. Ezt írják és ítélik meg mások.“ Könyvét 1900-ban zárta, azóta sem akadt történetírója az iskolának. Azt a negyedszázadot, amelyben ő — szerényen szólva — „tényező volt“, senki más hozzá hasonlóan nem is tudja már megírni.

Lemondása után még hat évig tanított, nekünk német nyelvet és filozófiát. Tanulmányai, a kiegyezés korában szerzett műveltsége a német liberális eszmeáramlatokhoz fűzte őt. Tisztelettel ejtette ki Goethe nevét, szeretett idézni tőle; mély átéléssel magyarázta Lessing paraboláját a három gyűrűről, a lelkiismereti szabadság neki is életelve volt: lendületbe jött, amikor Schiller *Orleans-i szűzéből* Johanna búcsúját fordította. A klasszikusoknál megállt. Sőt Heinéből is csak a *Loreley dalát* értékelte. A nyelvtanítás nála nem azt a célt szolgálta, hogy megtanuljunk világnyelven csevegni, hanem, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljünk a világirodalommal, annak is a legmagasabb csúcsaival. Irodalmi előadásaiban volt valami a német professzorok nehézkességéből. Egy tanártársa külön cikkben gyomlálta ki stílusából a germanizmusokat. Ő csak mosolygott. Semmi sem állott távolabb tőle, mint a franciás könyv-

nyedség az irodalom tanításában. Mindennek alaposan nekigyürkőzött és mindent komolyan vett.

Mégis, azt hiszem, a pedagógia és a filozófia állott hozzá a legközelebb. Pedagógiát a főgimnáziumban nem tanítottak, nevelési elveit csak a gyakorlatból tudom megítélni. Szerette az ifjúságot. „Egy hosszú életem át — írja más helyen — akár a kollégiumban voltam, akár otthon, családi körömben akartam »pihenni«, mindig egy csomó gyermek és ifjú vett körül. Úgy megszoktam és megszerettem ezt a környezetet, hogy magamra csendben már csak írásztalomnál érzem jól magamat.“ Igazi *pater familias* volt, komoly, tekintélytartó — családban, iskolában egyaránt. Nevelési elvei szilárd erkölcsi alapokon nyugodtak. Logikát és lélektant tanultam tőle, de magyarázatai gyakran az erkölcsstan kérdéseibe torkolltak. Legszívesebben Kant etikáját fejtegette, annak alapelve a kötelesség; a kötelességteljesítést ő is kategorikus imperativusznak tekintette. A cselekvés normájának azt tartotta, hogy az az egyetemes törvény rangjára legyen emelhető. S ezt azzal a példával világította meg, hogy a lopás nem lehet norma, nem lehet erkölcsös, mert ha az volna, mindenkinek kötelessége volna lopni. Márpedig ez önellentmondás, mert feltételezi egyrészt a tulajdon megszerzésének akaratát, másrészt a megtartás lehetetlenségét. S amikor már kifárasztotta fiatal agyunkat az ilyen szellemi tornákkal, óra végén elmondta kedvenc Kant idézetét: „Két dolog tölti el lelkemet mindig új és növekvő csodálattal és tisztelettel, minél gyakrabban és tartósabban gondolkozom fölöttük: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.“ Aztán amikor megszólalt a szünetet jelző kisharang, levette szemüvegét, hóna alá fogta a katalógust és csendesen kivonult az osztályból. Néma felállással tisztelegtünk neki.

Tanügyi eszménye Brassai Sámuel volt, őt még személyesen ismerte, számos tanulmányt írt róla. Brassai tizennégy éven át volt iskolánk tanára, Gál Kelemen negyven évig. Megfogadta mestere tanácsát: „ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbb becsülném.“ Követte őt abban, hogy közvetlen, baráti kapcsolatot igyekezett teremteni az ifjúsággal, átvette Brassai módszerét (keveset, jól és lassan), továbbfejlesztette logikáját (első az ítélet, azután jön a fogalom), folytatta nyelvművelő tevékenységét. Hiányolta Brassaiában azt, hogy nincs teremtő fantáziája, „észgépe“ mindent feldolgoz, de keveset teremt újra, írásai lendületét a hideg logika lefékezi, szerkezetük egyenetlen, hol polemizál, hol anekdotákat mesél. Ómaga igyekezett tanulmányainak vasszerkezetével, egyenletes, lassú folyásával, átgondoltságával, csiszoltságával túltenni mesterén. Gál Kelemen nem volt polihisztor típus, a szellemtudományok egy csoportjában mélyült el, s némileg sajnálta is Brassait, amikor így nyilatkozott: „mire vihette volna ez a természetellenesen nagy koponya, ha energiáját egyetlen tudományágra összpontosítja!“ Mikor hasonlítani kellett valakihez Brassait, egy ókori és egy újkori névre hivatkozott: a Szokrateszére és az Apáczai Csere Jánoséra. Mindketten egy gazdag élet minden szellemi kincsét a legnemesebb önzetlenséggel szórták szét. Különben Gál Kelemen is ezt tette.

Társadalmi nézetei konzervatívek voltak, a fontolva haladás elvét tanulta meg iskolájában, ezt alkalmazta hivatali pályáján is. De érdekelte őt a diákok sok apró-cseprő magánügye: zömmel falusi fiúk és városi kispolgárok gyermekei voltak. Az asszimiláns nagypolgárság fiait legfeljebb az unitáriusok közismert szabadelvűsége vonzotta ide, arisztok-

rata ritka volt az iskolában, mint a fehér holló. Ő a szegény, ösztöndíjas tanulókat karolta fel, mert — úgymond — „a szegény embernek az életen becsülettel és közhasznót hajtó módon való átvergődése mindig nehéz feladat volt...“ Demokratizmus és szociális érzék jellemezte igazgatói, tanári működését egyaránt, és törvénytisztelet. A szabályzatoknak, még ha nem is értett egyet mindenben velük, nem volt szigorúbb öre, mint ő. Tanári karában voltak kuruckodók, mint Pálfi Márton, jóviálisak, mint Márkos Albert, tudományos ambíciótól áthatottak, mint Borbély István, nemzetközi hírű tudósok, mint Gelei József. Egyszer Kelemen Lajos történelem órán elvitte osztályát városnézésre. Gál Kelemen számonkérte tőle, mert az előadások helye az osztályterem. „Kollégám mért tért el ettől?“ „Mert nem tudtam Mátyás király szobrát bevinni a terembe“ — volt a felelet.

Az igazi nevelő öröme az, ha tanítványai túlhaladják. Gál Kelemenben megvolt a tisztelet mások nézete iránt, még az ellenvéleményt is értékelni tudta, ha az megfelelő formában és szinten jutott kifejezésre. Mikor 1932-ben megjelent *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című első könyvem, érettségi után négy évvel, s bizonyos oldalról kemény támadásnak voltam kitéve azért, mert osztályharcról és a románsággal való együttműködésről írtam, volt igazgatóm így írt róla: „Azok a megállapítások és következtetések, melyeket fejtegetései során [Mikó] levon, egyik-másik olvasóban kelthetnek kétkedést, de elfogulatlan tárgyilagossággal keresi az igazat s magyarnak, románnak egyaránt kiadja a magáét.“ Majd mea culpázik, hogy az öregek mennyire nem ismerik szülőföldjük szociográfiai viszonyait, s a fiatal nemzedéknek kell rámutatni, merre keresendő a jövő útja. Ő akkor hatvannégy éves volt, én huszonegy. Ha nézetei és írásai közül sokat túlhaladott az idő, az az egy mindig időszerű marad, ahogy tanítványai útját, még ha az övétől el is tért, egyengette, szemét le nem vette róluk.

Régi iskolámban járva a harangszó vagy egy tűnő árnyék a folyosón most is felidézi bennem emlékét.

GELLERD IMRE

ISTENORSZÁGA

Lk 17, 21

Ha azt kérdeznék, miről tanított legtöbbit Jézus, mi tanításainak központi gondolata, akkor gondolkodás nélkül válaszolnám: Istenországa. Az evangéliumok bizonyosága szerint tanításának több mint fele Istenországgával foglalkozik. Ez mutatja, hogy Jézus milyen nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy követői helyes fogalmat nyerjenek Istenországról.

Mi az Istenországa? Hogyan valósul meg? Ez az ország nem szemmel láthatóan jön el, tehát nem lehet látni. Nem föld, nem város, nem olyan, mint a többi földi ország. Valami olyan, ami van és mégsem lehet látni: érzékfeletti. Nem mondhatjuk, hogy ime itt, vagy ott van. Nincs térhez kötve: térfeletti. Mi az, ami érzékfeletti és térfeletti? A lélek, a szellem. Istenországa lelki ország, lelki állapot.

Fogalmaink kétfélék: tapasztalható vagy tényfogalmak és értékfogalmak. Amikor azt mondom, hogy „kő” vagy „virág”, akkor ezzel egy tapasztalati valóságot jelölök meg, amit látni, tapintani, egyszóval érzékelni lehet. De amikor azt mondom, hogy „jó” vagy „igaz”, akkor nem egy kézzelfogható tárgyat jelölök meg, hanem egy tulajdonságot, minőséget, értéket. Istenországa tehát értékfogalom és nem tapasztalati fogalom. Nem egy látható, vagy a térben megjelenő és érzékelhető valóságot fejez ki, hanem egy tulajdonságot; minőségi állapotát az igaznak, a jónak, a szépnek, a tökéletesnek. Amikor a világban minden jó, igaz és szép, tökéletes lesz, akkor itt van az Istenországa. Ezek az értékek Istentől származnak. Tehát lényegében az Istennel való gyarapodás, gazdagodás, ezért nevezik Istenországnak. Ezek a tulajdonságok, értékek lelkiek. Ezért Istenországa bennünk van: az értékek térhódítása, honfoglalása bennünk, életünkben. Következményük az igazi boldogság.

Egy lelkész az Istenországról prédikált. Egyik hive a templomból kijövet kifogásolta, hogy nem közölte, hol található ez az ország. Most megmondom, felelte a lelkész. A falu végén van egy elhagyatott öregasszony. Menjen el, vigyen neki tűzifát, küldjön élelmet, s akkor ott megtalálja az Istenországot! Az Istenországa az ember jobbik énjében van, s amikor jól cselekszik, akkor láthatóvá teszi.

Isten vágyat oltott belénk, hogy szüntelenül tökéletesedjünk, egész emberek legyünk, Istenországa akkor jön el, amikor ez a vágy és cél teljesül. Elnézzük saját magunkat. Megállapíthatjuk, hogy gyarlók vagyunk, de elképzeljük magunkat, mint jó és tökéletes lényeket. Két ember áll előttünk, az egyik a valóságos, a gyarló és egy másik, az eszményi, a tökéletes. Az utóbbit magunkban hordozzuk, bennünk van.